

VIISAKALT KOOLIST ÜLIKOOLI: MILLISEID SUHTLUSKULTUURI ERIPÄRASID MÄRKAVAD VENE DOMINANTKEELEGA ÜLIÕPILASED?

Birute Klaas-Lang, Kadri Koreinik, Kerttu Rozenvalde

Tartu Ülikool, EE

birute.klaas-lang@ut.ee, kadri.koreinik@ut.ee,
kerttu.rozenvalde@ut.ee

Kokkuvõte. Tartu Ülikool oma mitmekeelse ja -kultuurilise liikmeskonnaga on suhtluskeskkond, kus kohtuvad erinevad rahvus- ja koolikultuurid. Mullu moodustasid kümnendiku Tartu Ülikooli tudengitest Eestis venekeelse põhikooli ja kakskeelse gümnaasiumi lõpetanud üliõpilased. Artiklis uurime, milliseid eesti keelekogukonnale omaseid sotsiaalseid norme ehk sotsiopragmaatikat märkavad ülikoolis vene dominantkeelega üliõpilased. Analüüsime suhtluskeele valikut ülikoolis ja seda mõjutavaid tegureid ning mitmekeelsete suhtluspartnerite eestikeelse suhtluse pragmaatilisi aspekte (sinatamine, teietamine ja muud pöördumisvormid, vältimisstrateegiad). Empiirilised andmed pärinevad kahest autorite poolt Tartu Ülikoolis kogutud andmestikust: vaatlusandmed ja intervjuud üliõpilaste keelevalikute kohta ning intervjuud nende keelelisest ja kultuurilisest kohanemisest ülikoolis. Meetodina kasutame kvalitatiivset deduktiivset sisuanalüüsi. Leidsime, et vene dominantkeelega tudengid tajuvad ülikooli keskkonnana, kus läheb vaja formaalset keelekasutust, samuti rõhutavad nad eesti- ja venekeelses suhtluspragmaatikas pöördumisvormide lahknevust.

Märksõnad: ase- ja nimisõnalised pöördumisvormid, suhtluskeele valik, sotsiopragmatika, vene dominantkeelega üliõpilased, eesti keel teise keelena, ülikool, Eesti

DOI: <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.2.08>

1. Sissejuhatus

Käesolev artikkel toob kokku Renate Pajusalu (Pajusalu jt 2010a, 2010b; Pajusalu 2014) huvi kultuurinormide avaldumise vastu keeles ja suhtluskäitumises ning artikli autorite uuringud vene dominantkeelega üliõpilaste keelelisest ja kultuurilisest kohanemisest Tartu Ülikoolis. Uurime, milliseid suhtluskultuuri eripärasid märkavad ja kuidas neid

tõlgendavad Tartu Ülikoolis vene dominantkeelega üliõpilased, kes on enne õppinud vene õppekeelega põhikoolis ning kakskeelses või eestikeelses gümnaasiumis.

Meie *alma mater*'is õpib umbes kümnendik tudengeid, kes on lõpetanud Eestis vene õppekeelega põhikooli. Venekeelsete gümnaasiumite asemel on Eestis juba kümmekond aastat olnud *de iure* kakskeelsed gümnaasiumid, st õppetöö on seal ametlikult vähemalt 60% ulatuses eesti keeles. Vaatamata suures mahus eestikeelsele õppele ei pruugi gümnaasiumi lõpuks omandatud eesti keele oskus anda vene dominantkeelega noorele igakülgset suhtluspädevust eestikeelseks jätkuõppeks. Seda eriti olukorras, kui eesti keeles suhtlemise võimalused väljaspool kooli võivad olla piirkonniti kasinad (Ehala & Koreinik 2016). Lisaks suhtluspragmaatikale erinevad Eesti koolid ka organisatsioonikultuuri poolest laiemalt (Lauri & Põder 2020). Erinevusi eesti ja vene õppekeele koolide kultuuris on märganud ka eestikeelses kooli tööle asunud vene dominantkeelega õpetajad (Kiilo 2013; Koreinik & Klaas-Lang 2021).¹

Kui suur osa (~ 40%) gümnaasiumi lõpus eesti keele teise keelena riigieksami tegijatest ei saavuta riiklikku eesmärki (B2) (Koreinik, Põiklik & Selliov 2021), siis Tartu Ülikooli õppima asunud vene dominantkeelega üliõpilased on riigieksami enamasti hästi sooritanud. Nende vene- või kakskeelsest üldhariduskoolist erinev ülikoolikogemus annab suurepärase võimaluse analüüsida suhtluspädevusega seotud probleematikat Eesti kõrgkoolis ja akadeemilises keskkonnas. Erinevused eesti- ja venekeelse akadeemilise keskkonna normipärasest suhtluskäitumisest – viisakuses ja keele valikus – võivad osalistes tekitada võõristust.

Meie käsitlus tõukub interaktsionistlikust sotsiolingvistikast ja sotsiopragmaatikast, mis ühendab viisaka suhtluskäitumise ja sotsiaalse normi käsitluse (Gumpertz & Levinson 1991; Marmaridou 2011). Uurime, missuguseid viisakusega seotud pöördumisnorme (sinatamine-teietamine ja isanime kasutamine) tunnevad tudengid vajadust Tartu

1 Koolikultuuri mõiste pärineb Ameerika sotsioloogilt Williard W. Wallerilt (1932/2014: 96): „Schools have a culture that is definitely their own. There are, in the school, complex rituals of personal relationships, a set of folkways, mores, and irrational sanctions, a moral code based on them. There are games that sublimated wars, teams, and an elaborate set of ceremonies concerning them. There are traditions and traditionalists waging their world-old battle against innovators.“

akadeemilises keskkonnas kohandada, ning käsitleme normidena ka keelevelikut ja koolikultuuri tervikuna. Meie fookus on seega nii suhtluskäitumise keelelisel väljundil kui ka sellel, millised strateegiad valib tudeng uue konteksti normidega kohanemisel. Näitame artikliga, et eesti keele sotsiopragmaatika õpetamine võiks olla osa eesti keele teise keelena õpetusest, et üleminek koolist ülikooli oleks sujuvam.

2. Teoreetiline taust ja uurimisseis

2.1. Pragmaatika ja viisakus

Viisakuse universaalse teooriaga ja viisakusmustrite kasutus põhise uurimisega tehti algust 1970ndatel (Lakoff 1973; Brown & Levinson 1978), seejuures laiendades ja süvendades mh briti keelefilosoofi H. Paul Grice'i (1961) kooperatiivsuse põhimõtet (vt Brown 2023). Uue nüansi viisakuse mõistmisele lisas sotsioloog Erving Goffman, kes arendas edasi oma sümboolse interaktsionismi käsitlust (1967), milles kirjeldas inimeste nn näo säilitamise (ingl *facework*) vajadust; selle tarvis võidakse koguni vältida teatud teemasid või olukordi.

Goffmani ideid võtab arvesse üks tuntumaid viisakuskäsitlusi, mis püüab leida universaalset seletust eri kultuurikontekstide ja -normide jaoks. See pärineb lingvistilise antropoloogia taustaga Penelope Brownilt ja Stephen C. Levinsonilt (1987), kes on toonud välja, et kõnelejad püüavad oma kõneaktis viisakusväljenditega jõuda tulemusele, mis ei ohustaks kõneleja ega kuulaja turvalisust suhtluses (ingl *face-saving*). Kõnelejad lähtuvad oma kõneaktide viisakusnormidega sobitamisel käimasoleva kõneakti kaalust selles kultuuris, kõnelejate vahelisest sotsiaalsest distantsist ja võimusuhetest, nt kui egalitaarne või hierarhiline on ühiskonnakorraldus (Brown 2021). Teisisõnu, igas rühmas või kultuurikontekstis on välja kujunenud normipärane suhtlusmudel, millest kõrvalekaldumine võib kõneaktis osalejates põhjustada võõristust. Suhtlusnormid kujunevad ja võivad muutuda interaktsiooni käigus ning lahknedagi eri kontekstides. Keeles avaldub viisakus nt isikudeiksise kaudu, mida interpreteeritakse olukorrast lähtuvalt.

Osa Levinsoni töödest ongi pühendatud pragmaatikale (2017), mida ta defineerib kui deiksise, implikatuuride, presupositsiooni, kõneaktide ja diskursuse struktuuri uurimist (1983: 27). Erinevalt sotsiolingvistikast käsitlevad pragmaatikauurijad sotsiopragmaatikat, nt asesõnu

sina/teie pöördumisel, just nende tähendusest, mitte kasutusest lähtuvalt (*ibid.* 28; vt ka Ton 2019).² Sarnane huvi on ka Leelo Keevallikul (1998, 1999), kes lõimib eesti keele pragmaatikat ja viisakusteooriaid, uurides ankeetküsitluse kaudu eesti ja vene kooliõpilaste *sina/teie* kasutamist. Lisaks on pronoomenite kasutust viitamisvahenditena eesti, soome ja vene keeles uuritud ka katselise meetodiga (Hint, Nahkola & Pajusalu 2020).

2.2. Viisakus akadeemilises kontekstis

Viisakuse ja pöördumisvormide (ingl *address terms*, (*pro*)*nominal addressing honorifics*) interdistsiplinaarne uurimine on viimastel aastakümnetel hoogustunud (Hickey & Stuart 2005; Terkourafi & Bezuidenhout 2021). Omaette teemadena on esile tõusnud pöördumine eri professionaalsetes kontekstides (Archer, Krainiger & Jagodziński 2020) ja keeleõppijate pragmaatilised valikud (Liddicoat 2006).

Euroopa kontekstis peetakse erandlikuks ingliskeelset pöördumisnormi, kus formaalset ja mitteformaalset pöördumist ei eristata grammatiliselt ja kasutatakse seetõttu muid strateegiaid, nt kõnetlusõna. On aga leitud, et inglise keele kõrge prestiiž on üks tegureid, mis normaliseerib ainsuse 2. isiku kasutamist (Lauze 2020). Igal juhul pakuvad rahvusvahelistuvad ja ingliskeelestuvad kõrgkoolid kõnetlusasesõnade uurijatele palju uurimismaterjali just oma mitmekultuurilise akadeemilise kogukonna tõttu (vt nt Holttinen & Isosävi 2022). Briti ülikoolis tehtud intervjuuainestik ja videosalvestised kinnitavad teatavat asümmeetriat suhtlusosaliste vahel: tudengid kasutavad õppejõudude poole pöördumisel tiitlit koos perekonnanimega, seevastu õppejõud kasutavad omakorda üliõpilaste poole pöördumisel üksnes eesnime (Formentelli 2009). Tšehhikeelses akadeemilises keskkonnas tehtud pragmaatilisi valikuid iseloomustab diglossia, milles tšehhi ühiskeel samastub lähedusega ja normikeel distantsiga (Chejnová 2015). Kuigi üldhariduskoolis õpivad noored formaalsemat pöördumist, leiavad nad üliõpilastena, et teietamine on külm, ebasõbralik ja koostööd mitte-soosiv (*ibid.* 28).

2 Nn T- ja V-asesõnad ehk prantsuse *tu/vous* (ka saksa *du/Sie* ja hispaania *tú/usted*) on laialt huvi pakkunud teema mitmes uurimisvaldkonnas (vt nt Annin 2010; Sperlich, Leem & Ahn 2021; Sezgin & D'Arcy 2022).

2.3. Vene keele suhtluspragmaatika ja eestivenelaste pragmaatiliste valikute uurimine

Ehkki vene keelele omase viisakusega on tegeldud 1980. aastatest (nt Formanovskaja 1989; Krongauz 2004; Bragina & Šaronov 2019), ei olnud veel kümmekond aastat tagasi viisakust vene suhtluskäitumises empiirilisel eriti uuritud (Pajusalu jt 2010a: 3). Viimane aastakümme on toonud tuntava nihke, nt *Russian Journal of Linguistics* (2019, *Vol.* 23) oli täielikult pühendatud (eba)viisakuse pragmaatikale. Vene suhtluspragmaatika uurijad toovad välja suhtluskäitumises, eriti linnaruumis, aga ka ärivaldkonnas varasemast rohkem sinatamist (Rathmayr 2013: 464). Siiski peetatakse kõrgkooli suhtluskultuuris, kui üliõpilane pöördub õppejõu poole, teietamist (nn „vuzovzkoje vy“, 'kõrgkooli teie') praktiliselt ainuvõimalikuks viisaka pöördumise viisiks (Šapić 2021).

Erinevalt rahvusvahelistuvale kõrgharidusele üha enam omasest ingliskeelsest pöördumisnormist, kus nii formaalsetes kui ka mitteformaalsetes suhtlussituatsioonides on võimalik kasutada üht pöördumisvormi, on eestikeelsel ja venekeelsel suhtlejal valikus nii *sina* kui ka *teie*. Seega on mõlema keele kasutajal sarnased grammatilised vahendid. Et neid vahendeid kasutatakse eestikeelses ja venekeelses suhtluses erinevalt, on sinatamine ja teietamine eesti ja vene suhtluskäitumise võrdlevates uuringutes olnud kesksel kohal. Nende ja eriti akadeemilist keskkonda käsitlevate uuringute järeldus on, et venelased teietavad rohkem kui eestlased (Keevallik 1998; Goborova 2007; Pajusalu jt 2010a). Eesti venelaste jaoks on teietamisel kaks olulist põhjust: vanusevahe ja lugupidamine. Viimase aja võrdlev-empiriilistest uurimustest võib välja tuua Elizaveta Kostandi (2020) Eesti venelaste viisakusetiketi käsitluse venekeelse ETV+-i jutusaadete põhjal. Selles rõhutatakse erinevusi, mis sõltuvad nii suhtlussituatsioonist kui ka selles osalevatest isikutest, nt kas tegu on venelaste omavahelise või eestlaste-venelaste ühise suhtlussituatsiooniga. Autor viitab mh ka suhtlusnormide erisusele venekeelses ja eestikeelses koolis, kuigi mõnab, et venekeelne kogukond on oma pöördumisviisides tervikuna liikumas eestikeelse suhtlusnormi suunas, sh on hakatud rohkem kasutama sinatamist (Kostandi 2020: 255–256). Lisaks tuuakse välja, et eestlaste ja venelaste omavahelises suhtlemises võivad osalejad tunda ennast ebamugavalt teadmiste ja praktika puudumise tõttu, nt kas kasutada *sina*- või *teie*-vormi (*ibid.*).

2.4. Keeleoskusega kaasnev pragmaatiline pädevus ja suhtluskeele valik

Keeleõppest ja sihtkeele oskusest sõltub palju, kuidas seda keelt teise keelena kõnelevad inimesed viisakat suhtlust tõlgendavad. Sageli õpetatakse keelt formaalses kontekstis, kus tegeldakse grammatika-reeglite ja nn korrektse keele õpetamisega, kuid suhtluspragmaatika omandamine jääb tagaplaanile. Nii kannavad keeleõppijad mitte-formaalses keskkonnas oma esimese keele alased pragmaatikateadmised teise keelde üle (Gauci, Ghia & Caruana 2017).

Suutlikkust normile vastavalt käituda ja keelelisi vahendeid valida mõjutab keelekasutusvaldkonna ja/või konteksti üldine norm, sh keele valik. Keeleoskus on oluline keelevaliku tegur, aga mitte ainuke (Grin 2003). Igas keeleolukorras valivad keelekasutajad oma keeleliste ressursside hulgas sobivaimad (Blommaert 2010), mis tähendab valikut mitme keele vahel, samuti nende lahus hoidmise ja koos kasutamise vahel. Suhtluskeele valiku eesmärk on maksimaalse mõistmise tagamine ja see toimub enamasti järgmiselt: ühe ühise keele korral valivad keelekasutajad selle suhtluskeeleks; ühise keele puudumisel valitakse keel, mida enamik olukorras viibijaid mingil määral oskab; mitme ühise keele korral hindavad keelekasutajad üksteise keelelist pädevust ja valivad mitme keele hulgas suhtluskeeleks selle, mida oskab kõige paremini suhtluspartner, kellel on selle keele oskus neist ühistest keeltest kõige nõrgem (Van Parijs 2011: 11–21).

Institutsionaalsed keelevalikud (nt ülikoolis) võivad olla seaduste või muude reeglitega määratletud, kuigi selliste reeglite mõju tegelikule suhtluskeele valikule ei ole üksühene (Rozenvalde & Klaas-Lang 2022). Lisaks eespool kirjeldatud maksimaalset mõistmist tagavale põhimõttele võib mitme ühise keele puhul inimeste suhtluskeele valikut mõjutada soov teatud keelt õppida või õpetada ning keelt sümboolselt esile tõsta või maha suruda (Van Parijs 2011).

3. Materjal ja meetod

Meie analüüs põhineb kahel Tartu Ülikoolis 2021. ja 2022. aastal kogutud andmestikul. Analüüsimaiks vene dominantkeelega tudengite keelelist üleminekut üldhariduskoolist ülikooli, kasutame 24 intervjuud, mille tegime 2022. a veebruarist aprillini venekeelse põhikooli

lõpetanud üliõpilastega (vt tabel 1). Kogusime poolstruktureeritud intervjuude abil vene dominantkeelega üliõpilaste keelelise ja kultuurilise kohanemise lugusid. Mittetõenäosusliku valimi põhikriteeriumid olid sooline tasakaal ja valdkondlik esindatus. Meie käsutuses olid ka ülikooli andmed vastuvõetud tudengite soolise, valdkondliku ja õppekavadel põhineva jaotuse kohta. Tulenevalt eesmärgist soovisime sellest uuringust kõrvale jätta esmakursuslased, kelle jaoks on esimene semester ja aasta kõige suurem proovikivi (vt nt Gibney jt 2011).³ Üliõpilased leidsime nii listidesse kui ka õppekorraldajatele saadetud kirjade abil, aga ka lumepallimeetodit kasutades. Tutvustasime tudengitele uuringu eesmärki, mille järel nad allkirjastasid info- ja nõusolekulehed. Selline valim kätkeb endas muidugi teatud kallutatust – meiega tulid vestlema üliõpilased, kes on enamasti kohanenud nii eesti keelekeskkonnas kui ka uues akadeemilises ümbruses.

Tabel 1. Informantide profiil (2022. a intervjuude andmestik).

Sugu	mees (M)	11	45,8%
	naine (N)	13	54,2%
Sünniaasta	1997	1	4,2%
	1998	1	4,2%
	1999	1	4,2%
	2000	6	25,0%
	2001	7	29,2%
	2002	8	33,3%
Õppeaasta	1	4	16,7%
	2	12	50,0%
	3	7	29,2%
	4	1	4,2%
Valdkond	<i>humaniora</i> (H)	5	20,8%
	<i>realia et naturalia</i> (RN)	5	20,8%
	<i>medicina</i> (M)	4	16,7%
	<i>socialia</i> (S)	10	41,7%

3 Siiski kaasasime neli esimese aasta tudengit, kes olid uuesti ülikooli astunud või varasemalt ülikoolis õppinud.

Üliõpilastega tehtud intervjuude küsimused olid osaliselt retrospektiivsed, et vastaja võrdleks oma keele- ja suhtluskogemust koolis ja ülikoolis. Intervjueerijad olid artikli autorid. Pooled intervjuud toimusid vastaja valikul eesti, pooled vene keeles.

Analüüsima keelerepertuaari mõju keelevalikule uues suhtluskeskonnas, kasutame andmestikuna vaatlus- ja intervjuuandmeid keelevaliku kohta tehtud uuringust. Andmed on kogutud keelevalikut laiemalt käsitleva (mitte ainult vene dominantkeelelega üliõpilasi kaasava) projekti käigus 2021. aasta veebruarist 2022. aasta veebruarini Tartu Ülikoolis. Artiklis oleme kasutanud projekti vaatlusandmeid ja välja valinud intervjuud nende üliõpilastega, kes olid vene dominantkeelelega ning õppinud vene- või kakskeelses üldhariduskoolis ($n = 6$, vt tabel 2). Vaatlus viidi läbi ühel sotsiaal- ja kahel humanitaarvaldkonna kursusel, mis olid ametlikult eesti õppekeele ja suunatud bakalaureuse- ja/või magistritudengitele. Uuringusse sattus nii bakalaureuse-, magistri- kui doktoriõppe tudengeid, olenemata kursusest, kus nad õppisid. Eesti-keelsed poolstruktureeritud intervjuud tehti aprillist 2021 veebruarini 2022 (iga intervjuu u 40 minutit pikk). Intervjuudes keskenduti keelekasutaja keelerepertuaarile, keelevalikutele ülikoolis ja eriti vaadeldud kursusel.

Tabel 2. Informantide profiil (2021.–2022. a vaatlus- ja intervjuuandmestiku alamandmestik).

Sugu	naine (N)	6
Sünniaasta	1971	1
	1996	1
	1998	1
	2000	1
	2002	2
Õppeaste	bakalaureuseõpe	4
	magistriõpe	1
	doktoriõpe	1
Valdkond	<i>humaniora</i> (H)	4
	<i>socialia</i> (S)	2

Venekeelsete salvestuste automaatseks transkribeerimiseks kasutasime kommertstarkvara Trint (trint.com), eestikeelsete salvestuste puhul kasutasime TTÜ keeletehnoloogia labori veebipõhist kõnetuvastust (Alumäe, Tilk & Asadullah 2018). Masintranskriptsioonid kontrollisime ja ebatäpsused parandasime ise või kasutasime üliõpilaste abi: eristatud on kõnevoorud, tähistatud on pausid ja tuvastatud sõnad (nt koodivahetus). Transkriptsioonides on püütud säilitada autentset kõnepruuki.

Kõik informandid on artiklis esitatud kodeeritult. Metaandmetest on esitatud üliõpilase õppevaldkond (M, H, S, RN), sugu (M, N), intervjuu keel (EST, RUS) ning intervjuu kuupäev või järjekord intervjuude korpuses. Venekeelsed tsitaadid on tõlgitud.

Mõlema uuringu fookus oli oluliselt laiem kui viisakus suhtluskäitumises. Artikli jaoks oleme intervjuudest välja valinud katked, kus üliõpilased puudutavad ühest keele- ja õpikeskkonnast teise keskkonda asumisel kogetud erinevusi sotsiaalsetes normides. Teemadest tõstatasid suhtluskeele valik, pöördumisvormingud (*sina-teie*, ees- ja isanimi, positsiooni väljendava nimisõna e tiitli kasutamine), vältimis- ja muud kohanemisstrateegiad eestikeelses ülikoolis ning koolikultuuri erinevused.

4. Tulemused ja arutelu

4.1. Kuidas mõjutab tudengeid suhtluskeele valik?

Mitmekeelne inimene võib keelt vahetades tunda võõristust, kui peab kasutama keelt, mis on sotsiaalselt olukorras aktsepteeritud, kuid tema jaoks siiski harjumatu. Selles näites räägib esimese kursuse bakalaureusetudeng esimesest korrast, kui kohtus oma kursusekaaslastega väljaspool ülikooli. Tudeng on pärit Ida-Virumaalt, õppinud edukalt eesti keelt keelekümblusklassis ja sooritanud eesti keele emakeelena riigieksami.

- (1) *esimesel kohtumisel oma üli- ülikooli kursustega see oli päris raske / kuna me olime mingis pubis / ja kõik rääkisid eesti keelt / keegi ei rääkinud vene keelt / ma olin ainuke / kellel ei olnud sõpru / seega kui tuli minu kord rääkida eesti keeles / ja oli mingi küsimus / millele ma ei teadnudki vastust / siis ma ei tea / mis üldse toimus / kuna minu eesti keel läheks mingi jamasse / ja see oli päris raske (S, N, EST, 8.2.2022)*

Mis on aidanud sellel tudengil raskustundest üle olla, on motivatsioon omandada eesti keel nii, „et oleks tunne / et kõnelen seda kogu oma elu“ (S, N, EST, 8.2.2022), mistõttu suudab ta ebapiisavast keele-repertuaarist hoolimata tunda, et on ülikoolis ikkagi hästi kohanenud. Seesama tudeng rääkis intervjuus ebamugavusest, mille tekitas ajutine venekeelsesesse keskkonda tagasimine (pärast esimest semestrit ülikoolis), sest see tähendas lahkumist uuest ülikoolikeskkonnast, millega ta oli just hakanud harjuma.

Vastanduseks eelmisele näitele intervjuust äsja bakalaureuseõppesse astunud tudengiga toome näite täielikult kohanenud tudengist. Venekeelsest keskkonnast pärit magistrant oli esialgu tahtnud minna õppima venekeelsele õppekavale muus ülikoolis, aga ei saanud sisse; küll aga sai ta sisse Tartu Ülikooli ja õppis bakalaureuseõppes siin. Nüüdseks on tema kodukeeleks ja peamiseks sõpradega suhtlemise keeleks saanud eesti keel. Ta võtab aktiivselt sõna eesti õppekeelega kursusel, mida ei teinud näites (1) esitletud bakalaureusetudeng. Näites (2) ütleb seesama magistritudeng, et valib nüüd suhtlemiseks eesti keele ka siis, kui tajub, et suhtluspartneri esimene keel on küll vene keel, aga ta räägib hästi ka eesti keelt.

- (2) *ma kahtlustan / et ta tema emakeel on ikkagi vene / aga kuna ta räägib mõlemat keelt nii puhtalt / et meie suhtluskeel isegi vabal ajal oli eesti / et mina enam ei vaheta keelt niimoodi / et kõne järgi või kuidagi* (H, N, EST, 6.4.2021)

Sellest näitest ilmneb, et piisava eestikeelse repertuaari puhul võib eesti keele valimine suhtluskeeleks olla mugav ka olukordades, kui oleks võimalik kasutada ühise keelena vene keelt (2). Kui aga repertuaar on piiratud, võib keelekeskkonda vahetades olla eesti keele valimine suhtluskeeleks raske, sest tudeng teeb keelevaliku eesmärgiga eesti keelt õppida, st valib keele, mida ei valiks oma keelerepertuaarist lähtuvalt esimesena (1).

Isegi kohanenuna võib suhtlusolukord olla selline, kus mitme ühise keele olemasolul valib seesama näites (2) esitletud tudeng siiski vene keele. Järgmises näites oskavad kõik olukorras viibijad eesti keelt ja osalevad koos eesti õppekeelega kursusel. Keelevaliku tegemisel vene keele kasuks mängib rolli nii üliõpilase arusaam suhtluspartnerite keele- oskusest kui ka nende päritolu teadmine.

- (3) *meil on kolm inimest / mina / siis üks tüdruk on ka / kes elab ka Tallinnas ja oskab mõlemat keelt väga hästi / ja üks tüdruk / kes on Peterburist / ja ma arvan / et et me ikkagi noh /... / et ikkagi vene keeles / et ma arvan / et isegi selle tüdruku pärast on see / kes Peterburist on meil isegi mugavam ennast väljendada* (H, N, EST, 6.4.2021)

Vene dominantkeelega tudengite arvates eeldavad ka eesti dominantkeelega üliõpilased ühistes suhtlussituatsioonides eesti keeles rääkimist, sest pikaajalise suhtluse tõttu teatakse, et vene dominantkeelega vestluspartner räägib eesti keelt. Teisalt – mis keeles pöördub sellises situatsioonis venekeelne tudeng teise venekeelse tudengi poole, kui varasem suhtlus on toimunud vene keeles, aga nüüd on suhtlusolukorras ka eesti dominantkeelega tudeng? Nii ongi vene dominantkeelega üliõpilase jaoks suhtluskeele valik suur dilemma. Ühelt poolt saab ta aru, et on ebaviisakas kasutada vene keelt, kuna kõik ei oska vene keelt. Teiselt poolt on aga raske pöörduda eesti keeles inimese poole, kellega tudeng on „kakskümmend aastat rääkinud vene keeles“ (M, M, EST, 16).

Vene dominantkeelega üliõpilaste kohanemislugusid kogudes palusime intervjueeritavatel valida, kas nad soovivad rääkida eesti või vene keeles. Eesti keele valinud üliõpilaste jaoks oli üks keelevaliku põhjustest soov kasutada võimalust eesti keelt rääkida, aga ka demonstreerida oma head eesti keele oskust. Tudeng, kes oli pärit Ida-Virumaalt, aga oli käinud juba eestikeelses lasteaias, suhelnud enne ülikooli „väga palju juba eestikeelsete inimestega“ ja kelle sõbrad on „täitsa eestikeelsed“, põhjendas oma eesti keele eelistamist intervjuukeelena ka mugavusega: „minu jaoks oleks mugavam ikka nagu eesti keeles“ (M, N, EST, 09). Samas leidis ka tudeng, kes oli samuti omandanud eesti keele juba lasteaias, kuid valis ikkagi intervjuuks vene keele, sest soovis, et intervjueri tabaks kõiki nüansse (S, N, RUS, 24).

Näidetest ilmneb, et vene dominantkeelega üliõpilaste jaoks võib olla ebamugav kohaneda eesti keele valimisega suhtluskeeleks mitte selle tõttu, et suhtlusnorm muutuks, vaid kuna muutub keelevaliku tegemise põhjendus. Keelevaliku määrab ikka soov valida keel, mis võimaldab kõige paremini teisi mõista ja olla teiste poolt mõistetud. Ebamugavus tekib, kui eesti keel valitakse keele õppimise eesmärgil, sest sellisel juhul pannakse ennast meelega olukorda, kus kõneldakse keeles, mida pole veel piisavalt omandatud. Edukas kohanemine, kus võõristust enam ei kogeta, on toimunud siis, kui eesti keel on muutunud piisavalt igapäevaseks ja omaseks.

4.2. Kas sinatada või teietada? Solidaarsuse ja distantsi semantika

Küsimusele, mis on vene põhikooli lõpetanud üliõpilase jaoks eestikeelses suhtluses kõige silmatorkavam erinevus venekeelse suhtlusega võrreldes, nimetati ootuspäraselt esimesena sinatamise oluliselt laiemat levikut. Vene suhtluskultuuris „inimesed väga harva ütlevad sina / nad võivad lausa solvata [kedagi] sellega / et ütlevad sina“ (S, M, RUS, 01). Sinatamine on märk, et ollakse lähedased, ja eeldab pikaajalisi sõbralikke suhteid „nagu / nagu päris palju aega [tunneme] teda“ (RN, N, EST, 06). Kui eesti dominantkeele üliõpilased õppejõudu sinatavad, tekitab see hämmingut, nagu on näha näites (4).

- (4) *minu jaoks oli väga imelik tegelikult / et ma istusin tundides / kuulsin kuidas mu nagu kaaslased lihtsalt sinatasid [õppejõudu] / õppejõu poole pöördusid ja pöördusid sina* (RN, N, EST, 13)

Pikemalt eestikeelses akadeemilises keskkonnas viibimine vähendab hämmingut, kuid alguses „see oli esimene kultuuriline šokk / kui ma tulin Tartusse ja enamus inimesi rääkis minuga selles sina-vormis / isegi professorid ülikoolis“ (S, N, EST, 04). Samasugust „šokki“ kogevad ka näiteks noored vene dominantkeele õpetajad, kes alustavad tööd eestikeelses koolis, tõlgendades õpilastepoolset õpetaja sinatamist austuse puudumisena (Kostandi 2020: 253). Hiljem mõistetakse, et sinatamine ei tähenda austuse puudumist ja eestlaste suhtlusnormis tähendab „sina“ pigem solidaarsust ning sõbralikke suhteid.

Suhtluspragmaatika omandamine algab kodust ja jätkub koolis. Suhtlusnorm, et vene keeles tuleb teietada austuse märgiks ja teietatakse endast vanemat ja/või positsioonilt kõrgemat isikut, saab alguse kodust (5).

- (5) *sul isegi pähe ei tule / selline nagu ideed seda / sina / kasutada kuna vene kultuuris on väga / sa pead ainult kasutama kui nagu teie vormi / kui inimene on näiteks vanem sinust / või tal on kõrgem positsioon kuskil / see ei ole nagu lubatud / et sa kasutad sina vormi /... / peres ka nagu venelased ja lapsepõlves sulle õpetatakse / et ainult teie teie teie* (H, N, EST, 05)

Õpetajat tuleb teietada, sest „vene koolis sa pead õpetaja poole pöörduma / nagu ainult teie / et üldse sina pole“ (H, N, EST, 05) ning

kõnetada teda lihtsalt sõnaga „õpetaja“ ei peeta viisakaks. Üliõpilaste seas oli neidki, kes olid vene põhikooli järel siirdunud eestikeelsesse gümnaasiumisse. Nende tähelepanekutest ilmses, et eestikeelses koolis „kui sa tahad pöörduda õpetaja poole / sa ütled lihtsalt õpetaja / nagu vabandust / või midagi sellist“ (H, N, EST, 05).

Vene kultuuris maast madalast omandatud viisakusregistrist loobumine eestikeelses keskkonnas võib tekitada raskusi, sest „kui nagu peaaegu terve elu sind õpetatakse ütleva ainult teie vormi / ja nagu nipiga sa pead sina [ütleva] / see on väga raske“ (H, N, EST, 05). „Kõrgkooli teie“ on vene dominantkeele üliõpilase jaoks juurdunud sotsiaalne norm, et isegi situatsioonis, kus palutakse sinatada („päris palju just noored õppejõud / ... / et nad palusid meid / et neid sinataks“ (RN, N, EST, 06)), ei pruugi selle eiramine olla lihtne. Normist lahknedu või teisisõnu „ümber [= välja] tulla selle teie seest“ tekitab võõristust (RN, N, EST, 06).

Teietamise mugavust just õppejõududega suhtlemisel rõhutas mitu intervjueeritavat. Pealegi on ka eesti keeles igati normikohane õppejõudu teietada, eriti kui õppejõud ise pole sinatamise ettepanekut teinud. Seda eesti suhtluspragmaatika normikohasust teavad ka vene dominantkeele tudengid, see on sobiv ja mugav, sest „kui ma kirjutan õppejõule või kellelegi / nagu kes on hierarhiliselt kõrgem kui mina / ja siis nagu ka eesti keeles on sobiv teietamine / ja seepärast nagu ma just kasutan seda sõnavormi / mis on minu jaoks mugavam / ja see on ka sobiv“ (S, N, EST, 07).

Võõra inimesega suhtlemisel või uues olukorras katsetatakse viisakusregistrit, kas valida *sina* või *teie*. Näiteks uues töökollektiivis pöördus vene dominantkeele üliõpilane töökaaslaste poole teietades, millele kolleegid võõristades reageerisid. Vene dominantkeele tudengi jaoks on aga endast vanema ja vähe tuttava kolleegi sinatamine raske, eeldades tavapärasest suhtlusnormist kõrvale kaldumist (6).

- (6) *et kui ma tuln tööle / ma kõikidele nagu teie ütlesin / et töökaaslastele / ja mulle juba hakati ütleva / et kuule lõpeta ära /... / veel mängis rolli see / et enamik töötajatest on minu jaoks nagu palju vanemad / et pidin sellega / sinatamisega / natuke no seda läbi elama / siis see oli nagu raske.* (M, N, EST, 09)

Ka võõra eakaaslasega suhtlemisel ollakse pigem ettevaatlik, sest „alguses on väga keeruline / et kuidas ma ütlen / et sina või teie ikkagi“

(S, M, EST, 23) või „oleks mugavam minu jaoks öelda teie“ (S, N, EST, 08). Sellises olukorras laseb üliõpilane vestluskaaslasel ise otsustada, kas sinatada või teietada (7).

(7) *kui on nagu võõrad inimesed / ma nagu vaikselt niimoodi ütlen teie / aga kui need nagu ütlevad mulle / aga nagu suhtleme nagu sina vormis / et on täitsa okei / või kui ma mingi inimesega suhtlen eesti keeles / ja ma natukene teda tean / siis ikkagi ta valib sina nagu vormi / aga kui me üksteist ei tea üldse / nagu kuskilt kohtusime / siis ikkagi nagu teie vorm* (H, N, EST, 05)

Kohanemine eestikeelse suhtluspragmaatika ja akadeemilise suhtlusnormiga võtab vene dominantkeele üliõpilasel aega. Pikapeale siiski harjutakse ka võõrale eakaaslasele sina ütlemata, kuid vanema või sotsiaalses hierarhias kõrgemal seisva inimese poole pöördumisel tuleb „leiutada“, nagu viidatakse näites (8).

(8) *ma vaatan ikkagi / kui vana see inimene on / et jah / et kui on näha / et ta on selline noorem / siis siis sina / aga kui on vanem inimene / siis leiutan* (S, M, EST, 23)

Informantide seas oli ka neid, kelle jaoks *sina-teie* kasutuse erinevus oli lihtsalt keeleline eripära, sest „kui sinatamine on keeles normaalne / siis ei näita see ju lugupidamatust / see lihtsalt on keeles“ (S, M, RUS, 19). Sama üliõpilane siiski tõdes, et õppejõudude poole pöördumisel sobiva asesõna valimine võib osutada probleemseks ja ebamugavuse vältimiseks tuleb lihtsalt paluda õppejõul endal otsustada pöördumise vormi valik (9).

(9) *see / sinatamine või teietamine / võib olla probleem / hiljuti ma isegi loengus mõtlesin / kuidas pöörduda / istusin loengus / ja lihtsalt tõstsin käe / ja küsisin / et kuidas* (S, M, RUS, 19)

Keelekontakt võib kaasa tuua olukorra, kus vene dominantkeele inimesed on ka venekeelses suhtluses hakanud rohkem sinatama, ja see tekitab neis endis hämmingut: „ja nüüd ma vastupidi hakkas juba vene keeles siin / et isegi siis kui / kus meil on nagu enne mitte kunagi ütles niimoodi / et ma ütlen sellele inimestele nagu sina“ (M, N, EST, 09). Et *sina*-pöördumine on hakanud levima ka Eesti venekeelses kogukonnas, on kinnitanud ka Kostandi (2020).

4.3. Kuidas pöörduda õppejõu poole? Ees- ja isanime kasutamine

Kui vene suhtlusetikett nõuab akadeemilises keskkonnas õpetaja-õppejõu poole pöördumisel ka ees- ja isanime kasutamist (Krongauz 2004), siis eesti emakeelega suhtlejad teatavasti patronüüme ei kasuta. Lisaks erinevustele asesõnade kasutamises eesti- ja venekeelses suhtluspragmaatikas pöörasidki üliõpilased intervjuudes tähelepanu isanimede kasutamisele kui venekeelse suhtluse sotsiaalsele normile pöörduda endast kõrgemal sotsiaalsel positsioonil oleva isiku poole – kelleks õppejõudu peetakse – ees- ja isanime pidi. Noor inimene teietab endast vanemat ja sotsiaalses hierarhias kõrgemal asetsevat isikut ning kasutab tema poole pöördumisel ees- ja isanime seni, kuni suhtluspartner pole ise teinud ettepanekut sellest loobuda (10).

- (10) *kui ma tean inimese ees- ja isanime / siis kasutan seda tema poole pöördudes lõpuni / kuni ta ise ei ütle / et ütle mulle sina / ja kutsu mind nimepidi* (H, M, RUS, 20)

Alati ei pruugi isanime mittekasutamine Eestis eestikeelses kontekstis vene dominantkeelega suhtlejat häirida (Pajusalu jt 2010a: 11–12). Ometi tõid üliõpilased välja vajaduse just endast kõrgemal positsioonil inimeste poole pöördumisel kasutada ees- ja isanime (11).

- (11) *no päris niiviisi tegelikult see vanus / sest väga ei sõltu / ei sõltu / see tihti on lihtsalt nagu roll nagu keskkonnas / ma ei tea / kuidas öelda / et näiteks õpetaja on sinust nagu kõrgem staatus / ja meil on väga noored õpetajad koolis / isegi nende poole pöördusime eesnimi ja isanimi* (M, N, EST, 09)

Üliõpilased meenutasid vajadust pöörduda üldhariduskoolis õpetaja poole ees- ja isanimega igas olukorras, isegi siis, kui „sa tead seal inimest / sul võib-olla noh / on olemas sõbralikud suhted / aga ikkagi eesnimi ja isanimi“ (RN, N, EST, 06). Õpetajadki mõnavad venekeelse kooli suhtlusnormi: „õpilased ei pea teadma sinu [õpetaja] perekonnanime / aga peavad teadma ees- ja isanime“ (Koreinik & Klaas-Lang 2021: 232).

Ka õppeaine õppekeel võib paika panna suhtluspragmaatika, nt venekeelsetes tundides pööruti õpetaja poole ees- ja isanimega, eesti-keelsetes tundides ainult eesnimega: „kui aine oli eesti keeles / siis oli

nimi / näiteks Maria / kui ainet peeti vene keeles / siis ees- ja isanimi Antonina Ivanovna“ (H, N, RUS, 21). Isegi sama õpetajat võidakse kut-suda eestikeelses tunnis eesnime pidi, aga venekeelses tunnis ees- ja isanime pidi. Mainiti ka olukorda, kus vene dominantkeelega õpetaja eesti keeles ainet õpetades soovis, et õpilased kõnetaksid teda ees- ja isanime pidi (12).

- (12) *meil oli näiteks üks aine / mida peeti eesti keeles / see oli ajalugu / õpetas venekeelne mees / ta ütles / et tema poole tuleb pöörduda Juhan Ottovits / no me pöördusimegi nii / nagu ta ütles* (H, N, RUS, 21)

4.4. Kuidas pöörduda õppejõu poole? Vältimis- ja kohanemis-strateegiad

Eestikeelses kontekstis võidakse õppejõu poole nimepidi pöördumist vältida (vrd ingl *zero quotative*): „jätan ära nii eesnime kui ka perekonna-nime“ (H, N, RUS, 21). Tegemist võib olla koguni vältimisstrateegiaga (vrd ingl *avoidance register*): „alguses kasutasin lihtsalt vabandust / siis ma nagu proovisin siukest nagu väljendit / et vältida täpset pöördu-mist“ (RN, N, EST, 13). Üliõpilase jaoks on tegemist „väga suure proble-emiga“, mille sotsiopragmaatiline lahendus on pöördumisvormi *teie* kasutamine ja nime vältimine (13).

- (13) *see on väga / väga suur probleem / tegelikult kui me / meie kasutame ju nimi ja ja isa nimi ka / kuna pöördume inimeste / ja minu jaoks näi- teks oli noh /... / kui ma pöördun õppejõu poole / siis ma ei tea isegi / kuidas ma ütlen ta nimi / kas ma ütlen talle / et kas ma ütleksin talle ka nimepidi / või ma / või mis ma pean tegema / et me ikkagi kasutame / üritame / kasutame neid asesõnu ikkagi teie / mis teie / ja / ja teie / teie on ju kogu aeg / teietame / aga nime ei ütle* (S, M, EST, 23)

Samuti välditakse ametinimetusi (14), sest kardetakse eksida akadeemiliste positsioonidega. Ametinimetusega eksimist peetakse kui mitte solvavaks, siis igatahes valeks.

- (14) *ma ei tea ju / kes neist on õpetaja / kes lektor / ja need on ju erinevad astmed / kui ütlen õpetaja / siis see võib tunduda veidi ehk mitte lausa solvav / aga lihtsalt vale* (H, N, RUS, 21)

Kui vene dominantkeelega suhtluspartnerite vahel on venekeelses suhtlemises välja kujunenud selged reeglid ning ees- ja isanime kasutamine nt akadeemilises keskkonnas õppejõu poole pöördumisel kohane ja juurdunud, siis eestikeelse suhtluspragmaatikaga kohanenud vene dominantkeelega õppejõud võib venekeelsest suhtlusetiketist loobuda ja ärgitada ka üliõpilasi seda tegema. Alljärgnevalt (15) põhjendab üliõpilane, miks ta vene dominantkeelega õppejõu poole pöördumisel kasutab ainult eesnime.

- (15) *ta [venelannast õppejõud] ise ütles meile alguses / et kutsuge mind nimepidi / ta on harjunud / eesti keelekeskkonnas ei kasutata isanime / ta võib isegi meile öelda / mis tema isa nimi on / aga ta tahab / et teda kutsutaks nimepidi / sest ta on eestikeelses keskkonnas üles kasvanud* (H, M, RUS, 20)

Kuna üliõpilastel ei ole tihtipeale selge, kuidas õppejõudude poole pöörduda, aga alati ei ole võimalik pöördumist vältida, kasutavad nad eri variante. Kes kasutab õppejõu poole pöördumisel nii kõnes kui ka kirjas traditsiooniliselt ees- ja isanime, kes lihtsalt eesnime, kes alustab kirja tervitusvormeliga „Tere!“, kes lisab pöördumisele „lugupeetud“, kes kasutab angloameerika formaalset tervitust „kallis X“, mis eriti Venemaa venelaste jaoks oleks täiesti vastuvõetamatu (Kostandi 2020: 258–259). Ilmselt põhjustavad variatiivsust tudengite varieeruvad kogemused: eri õppekeelega üldhariduskool, õpilasvahetus, meedia jms.

Võimalik, et eesti keele mõjul on eestivene suhtlusnormis patronüümide kasutamine vähenemas (vrd Pajusalu jt 2010a: 11–12). Selline muutus leiab aset ka Venemaal ja mujal nõukogudejärgses ruumis, kus sotsiaalmeedias, reklaamis jms on viimastel aastatel sagenenud ainult eesnime kasutamine, kuigi valdavaks, eriti just avalikus ja ametlikumas suhtluses see muutunud pole (Korostenskiene & Belovodskaja 2020; Šapić 2021). Ometi ei anna meie uurimus alust väita, et akadeemilises keskkonnas oleks loobutud õppejõudude kui sotsiaalselt kõrgema positsiooniga seostatud isikute poole pöördumisel ees- ja isanime kasutamisest. Nii nagu „vuzovskoe vy“ käib ka „imja i otčestvo“ vene akadeemilise suhtluskultuuri juurde.

4.5. Mille poolest erineb suhtlemine ülikoolis tudengite varasemast koolikogemusest?

Suhtlussituatsioonide sobitamine viisakusnormidega seostub sotsiaalse distantsi ja võimusuhetega laiemalt, st egalitaarse või hierarhilise ühiskonnakorraldusega (Brown 2021). Lisaks pöördumisvormide erinevustele oli üliõpilaste jaoks vene- ja eesti-vene kakskeelsest koolist eesti-inglise õppekeelega ülikooli asudes ja sageli ka elukohta vahetades (Ehala & Koreinik 2021; Klaas-Lang 2021; Soler & Rozenvalde 2021) veel märkamis- ja märkimisväärset. Need tähelepanekud iseloomustavad üldharidus- ja kõrgkooli, aga ka üldisemalt vene ja eesti koolikultuuri erinevusi.

Üliõpilased töid erinevusena välja läheduse ja isiklike suhete puudumise ülikoolis, nii keelekeskkonnast kui autonoomiast tuleneva (16), mille põhjusi tuleb otsida kahest üleminekust: nii venekeelsest õpetasutusest eestikeelsesse kui ka koolist ülikooli.

- (16) *esiteks just suhted õppejõudude ja üliõpilaste vahel ei ole nii südamligid / kui nii võib öelda /.../ koolis ma kiindusin väga mõnesse õpetajasse / mul olid nendega alati väga head suhted / ja kahju neist lahkuda / siin ülikoolis on erinev / õppejõudude eesmärk on õppetööd läbi viia / üliõpilastel selgeks saada / ja kõik minnakse lahku / pole mingeid lähedasi suhteid (M, N, RUS, 02)*

Isikliku läbikäimise puudumine eesti ülikoolis ei tähenda aga hierarhilist suhtlemiskultuuri. Distantsi taotlemine ja hoidmine kui hierarhiline suhtlusmudel on iseloomulik just vene akadeemilisele keskkonnale: „kui sa suhtled kellegagi vene keeletaustaga / seal on suurem hierarhia selles mõttes / et alati teietad / kui see on õppejõud või keegi / kes on sinust vanem“ (S, N, EST, 03). Tähelepanuväärne on see, et hierarhia ei välista vene koolile iseloomulikku kodusust ja seotust, nagu rõhutasid tudengid. Kuigi eestikeelne kool ja eriti ülikool on egalitaarsema suhtlusnormiga, jääb meie intervjuueeritavatele sinatamisest hoolimata ülikool (teisisõnu – õppejõud) tudengi iseseisvust eeldades kaugeks (17).

- (17) *tegelikult minu jaoks väga erineb / minu koolis ma nagu teadsin kõike /... / aga siin on see vahe inimeste vahel on suurem / et paljud õppejõud isegi ei tea sinu nimi näiteks / ja selline asi (S, N, EST, 03)*

Mõned tudengid olid venekeelse põhikooli järel õppinud eestikeelses üldhariduskoolis. Nemadki rõhutasid vene kooli hierarhilist ja eesti kooli egalitaarsemat suhtluskeskkonda (18).

- (18) *nagu on suur vahe vene koolis ja eesti koolis / esiteks õpetajad / et nendega suhtlemine / ja see kontakt on väga erinev / et vene koolis / kui sa näed õpetajat / ta on ikkagi vanem sinust / see on loogiline / aga see suhtlemine on / nagu sa oled väga isegi nagu mingi ori / ja ta on mingi kuningas / et on nagu selline suur vahe / et sa pead väga väga suure lugupidamisega temaga suhtlema / et ta on nagu üleval ja sina allpool / aga eesti koolis on ikkagi selline / see nagu vahe ei ole nii suur / et kuna minu koolis õpetajad olid väga sõbralikud / ja nendega nagu suhelda oli palju lihtsam / ja sul ei olnud nagu sellist / nagu vene keeles on selline nagu formalnost [vn 'formaalsus'] (H, N, EST, 05)*

Seejuures toonitas sama üliõpilane, et vabam ja sundimatum suhtlemine eesti koolis ei tähendanud lugupidamatust: õpetajasse suhtuti ikka „suure nagu lugupidamisega / et ei ole nagu tšau / ikkagi seda polnud“ (H, N, EST, 05).

Näidetes toovad üliõpilased välja eestikeelse (egalitaarsema) ja venekeelse (hierarhilisema) organisatsiooni- ja koolikultuuri erinevused. Et uus keele- ja kultuurikeskkond surub peale oma diskursuse ja reeglid (Busch 2017), kinnitavad ka vene dominantkeelega õpetajad. Asunud uude eestikeelsesse koolikeskkonda, tuli neil lisaks keelele kohaneda ka eesti kooli organisatsioonikultuuri ja sotsiopragmaatikaga (Koreinik & Klaas-Lang 2021). Võrreldes eesti kooliga mainisid õpetajad vene kooli hierarhilisemat struktuuri, autoritaarsemat juhtimist, kuid rõhutasid sealjuures südamlikke ja sõbralikke suhteid nii kolleegide kui õpetajate ja lastevanemate vahel (*ibid.*).

5. Kokkuvõte ja järeldused

Artiklis analüüsisime vene dominantkeelega üliõpilaste suhtluskäitumise keelelist väljundit, sh kuidas vene dominantkeelega noor ennestunne ja milliseid strateegiaid kasutab, kohanedes eestikeelse, kuid rahvusvahelistuva akadeemilise keskkonna ja selle suhtlusnormidega. Tõime välja keeleti lahknevad viisakusnormid, mis üliõpilastes ebamugavust tekitama kipuvad. Olles harjunud teistsuguste normiga, võib neis kohmetust tekitada pöördumine, aga ka suhtluskeele valik.

Tudengite jaoks on kõige silmatorkavam erinevus eestikeelse ja venekeelse suhtluspragmatika pöördumisvormide lahknevus: kui eestlased sinatavad õppejõude ja võõraid eakaaslast, siis vene dominantkeelega tudengid teietavad. Üliõpilased pöörasid intervjuudes tähelepanu ka ees- ja isanime kasutamisele kui venekeelse suhtluse sotsiaalsele normile. Tudengile põhjustab õppejõu poole pöördumisel sobiva vormi valik raskusi, enda „näo“ säilitamiseks ja turvatunde loomiseks võidakse kasutada vältimisstrateegiat, jättes kõnetamisel, aga ka kirjutades ära nii nime kui ka ametinimetuse (ingl *zero address*). Vene dominantkeelega tudeng on omandanud kodus ja koolis suhtlusetiketi, mis nõuab endast vanema ja hierarhias kõrgemal seisva isiku teietamist ja tema poole ees- ja isanimega pöördumist (vt ka Goborova 2007. Kuigi akadeemilist keskkonda tõlgendatakse hierarhilisena ja see määrab venekeelse suhtlusnormi „kõrgkooli teie“, kogesid tudengid olukordi, mis sundis neid „näo“ säilitamiseks nimelist või asesõnalist pöördumist vältima. Ka oma varasemaid, vene õppekeelega koole iseloomustavad üliõpilased hierarhiliste suhete kaudu, mis seejuures ei välista õpetajate ja õpilaste vahelisi südamlikke ja sooje suhteid. Ülikooliõpe on autonoomsem ning sõltuvalt valdkonnast ja erialast rohkem või vähem isiklikumate suhetega kui üldhariduskool, mida intervjueeritud tudengid tajuvad siiski formaalse suhtluskeskkonnana.

Ometi on formaalse-mitteformaalse ja viisaka-ebaviisaka dimensiooni ebapiisavusele vene suhtluspragmatika käsitlemisel viidatud juba ligi veerandsada aastat tagasi (Comrie, Stone & Polinsky 1996). Asesõna valik toimub venekeelses suhtlusetiketis mitme parameetri järgi – sotsiaalne staatus, lähedus, suhte tüüp, ametlik vs. mitteametlik olukord ning sotsiaalsete rollide sarnasus vs. erinevus (Formanovskaja 1989), mistõttu on situatiivsetel teguritel suhtluspragmatikas endiselt suur roll. Osa tudengite toodud näidetest osutab, et akadeemiline kontekst pakub huvitavaid erandeid, mille uurimine seisab alles ees. Samuti pakub ühtsele eestikeelsele koolile üleminek edaspidi hea võimaluse uurida muutusi Eesti venekeelse elanikkonna suhtluspragmatikas. Soovime toonitada, et üldhariduskoolis ja keeleõppes üldse tuleks eesti keele leksika ja struktuuri õpetamise kõrval pöörata suuremat tähelepanu ka pragmatikapädevuste arendamisele.

Tänuõnad

Uurimistööd on osaliselt finantseerinud Euroopa Regionaalarengu Fond ning programm „Mobilitas Pluss“ (grant nr MOBJD646). Täname kõiki üliõpilasi – neid, kes osalesid uuringus, ja neid, kes aitasid masintuvastatud tekste toimetada. Täname emeriitprofessor Irina Külmojat väärtuslike näpunäidete ja Katrin Kerni asjatundliku keeleteoimetamise eest.

Kirjandus

- Alumäe, Tanel, Ottokar Tilk & Asadullah. 2018. Advanced rich transcription system for Estonian speech. In Kadri Muischnek & Kaili Müürisep (eds.), *Human Language Technologies – the Baltic Perspective: Proceedings of the Eighth International Conference, Baltic HLT 2018* (Frontiers in Artificial Intelligence and Applications; 307), 1–8. Amsterdam: IOS Press. <http://doi.org/10.3233/978-1-61499-912-6-1>.
- Annin, Iona. 2010. Cultural differences in politeness based on analysis of Russian and English communication styles. *Transcultural Studies* 6(1). 201–211. <https://doi.org/10.1163/23751606-00601014>.
- Archer, Dawn, Karen Krainiger & Piotr Jagodziński. 2020. *Politeness in professional contexts*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.311>.
- Blommaert, Jan. 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511845307>.
- Bragina, Natalija & Igor Šaronov. 2019. „Pedagogičeskaja“ agressija v russkoj bōtovoj kommunikacii. *Russian Journal of Linguistics* 23(4). 975–993. <https://doi.org/10.22363/2687-0088-2019-23-4-975-993>.
- Brown, Penelope. 2023. Politeness. In James Stanlaw (ed.), *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118786093.iela0317>.
- Brown, Penelope & Steven Levinson. 1987. *Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Penelope & Steven Levinson. 1978. Universals in language usage: Politeness phenomena. In Esther N. Goody (ed.), *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*, 56–310. Cambridge: Cambridge University Press.
- Busch, Brigitta. 2017. Expanding the notion of the linguistic repertoire: On the concept of *Spracherleben* – The lived experience of language. *Applied Linguistics* 38(3). 340–358. <https://doi.org/10.1093/applin/amv030>.
- Chejnová, Pavla. 2015. *How to ask a professor. Politeness in Czech Academic Culture*. Prague: Charles University in Prague, Karolinum Press. <https://doi.org/10.2307/jj.1544745>.
- Comrie, Bernard, Gerald Stone & Maria Polinsky. 1996. *The Russian language in the twentieth century*. Clarendon: Oxford University Press.

- Ehala, Martin & Kadri Koreinik. 2016. Eesti keele oskus ja kasutus teise keelena. Lisandusi rahvaloenduse andmetele. *Keel ja Kirjandus* 12. 916–928. <https://doi.org/10.54013/kk709a2>.
- Ehala, Martin & Kadri Koreinik. 2021. Patterns of individual multilingualism in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 52(1). 85–102. <https://doi.org/10.1080/01629778.2020.1858125>.
- Formanovskaja, Natalija. 1989. *Rečevoje etiket i kul'tura obščeniija*. Moskva, Vysšaja škola.
- Formentelli, Maicol. 2009. Address strategies in a British academic setting. *Pragmatics* 19(2). 179–196. <https://doi.org/10.1075/prag.19.2.02for>.
- Gauci, Phyllisienne, Elisa Ghia & Sandro Caruana. 2017. The pragmatic competence of student-teachers of Italian L2. In Istvan Kecskes & Stavros Assimakopoulos (eds.), *Current Issues in Intercultural Pragmatics*, 323–345. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/pbns.274.15gau>.
- Gibney, Amanda, Niamh Moore, Feargal Murphy & Sara O'Sullivan. 2011. The first semester of university life; 'will I be able to manage it at all?'. *Higher Education* 62. 351–366. <https://doi.org/10.1007/s10734-010-9392-9>.
- Goborova, Maria. 2007. *Pöördumiste eripärad Tallinna eesti ja vene koolide õpilaste seas*. Magistritöö. Käsikiri. Tartu Ülikool.
- Goffman, Erving 1967. On Face-work. An analysis of ritual elements in social interaction. In Erving Goffman (ed.), *Interaction Ritual*. Essays on face-to-face behavior, 5–45. New York: Doubleday. <https://doi.org/10.4324/9780203788387-2>.
- Grice, H. Paul. 1961. The causal theory of perception. In Jonathan Dancy (ed.), *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 121–168. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/aristoteliansupp/35.1.121>.
- Grin, François. 2003. *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional and Minority Languages*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230502666>.
- Gumperz, John J., & Stephen C. Levinson. 1991. Rethinking linguistic relativity. *Current Anthropology* 32(5). 613–623. <https://doi.org/10.1086/204009>.
- Hickey, Leo & Miranda Stewart (eds.). 2005. *Politeness in Europe*. Clevedon, England: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853597398>.
- Hint, Helen, Tiina Nahkola & Renate Pajusalu. 2020. Pronouns as referential devices in Estonian, Finnish, and Russian. *Journal of Pragmatics* 155. 43–63. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.10.002>.
- Holttinen, Tuuli & Johanna Isosävi. 2022. Forms of address choices among Finnish and French university students and French teachers. *Ampersand* 9. 100084. <https://doi.org/10.1016/j.amper.2022.100084>.
- Keevallik, Leelo. 1998. Sinatamisest ja teietamisest koolilaste arvamuste põhjal. *Keel ja Kirjandus* 8. 541–553.
- Keevallik, Leelo. 1999. The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. *International Journal of the Sociology of Language* 139(1). 125–144. <https://doi.org/10.1515/ijsl.1999.139.125>.

- Kiilo, Tatjana. 2013. *Promoting teachers' efficacy through social constructivist language learning: challenges of accommodating structure and agency. The case of Russian-speaking teachers in Estonia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Klaas-Lang, Birute. 2021. Üks ülikool, mitu keelt. *Akadeemia* 9. 1571–1598.
- Koreinik, Kadri & Birute Klaas-Lang. 2021. Linguistic repertoires and teacher resilience: Russian-dominant bilingual teachers in Estonian-medium schools. In Anna Verschik (ed.), *Multilingual Practices in the Baltic Countries* (Acta Universitatis Tallinnensis. Humaniora), 212–239. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Koreinik, Kadri, Pille Põiklik & Reena Selliov. 2021. *Gümnaasiumilõpetaja eesti ja võõrkeele oskust mõjutavad tegurid. Riigieksamitulemuste analüüs registriandmete põhjal*. https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringu_aruanne_keeletase.pdf.
- Korostenskiene, Julija & Anastasija Belovodskaja. 2020. Address Terms among the Russian Ethnic Minority in Lithuania in Offline and Online Communication: an Emerging New Identity. *Studies of Transition States and Societies* 12(2). 38–61.
- Kostandi, Elizaveta. 2020. Diskursivnye praktiki diaspory: ètiket. Kul'turnyj landšaft pogranič'ja: prošloe, nastojaščee, buduščee / Sb materialov III Meždunarodnoj naučnoj konferencii 27–29 sentjabrja 2018 goda v g. Pskove / Pod. red. H. V. Bol'sakovoj, A. G. Razumovskoj, 251–262. Pskov: Logos.
- Krongauz, Maksim. 2004. Russkij rečevoj ètiket na rubeže vekov. *Russian Linguistics* 28. 163–187. <https://doi.org/10.1023/B:RUSS.0000035583.81512.f0>.
- Lakoff, Robin. 1973. Language and woman's place. *Language in Society* 2(1). 45–79. <https://doi.org/10.1017/S0047404500000051>.
- Lauri, Triin & Kaire Pöder. 2020. Koolivalik, selle korraldamine ja sotsiaalne mõju. In Mati Heidmets (ed.), *Haridusmõte*, 416–440. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Lauze, Linda. 2020. The system of pronominal address in Latvian: A sociolinguistic aspect. *Proceedings of CBU in Social Sciences* 1. 134–138. <https://doi.org/10.12955/pss.v1.60>.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics. Cambridge Textbooks in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813313>.
- Levinson, Stephen C. 2017. Speech acts. In Yan Huang (ed.), *Oxford handbook of pragmatics*, 199–216. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199697960.013.22>.
- Liddicoat, Anthony J. 2006. Learning the culture of interpersonal relationship: Students' understanding of personal address forms in French. *Intercultural Pragmatics* 3(1). 55–80. <https://doi.org/10.1515/ip.2006.003>.
- Marmaridou, Sophia. 2011. Pragmalinguistics and sociopragmatics. In Wolfram Bublitz & Neal R. Norrick (eds.), *Foundations of Pragmatics*, 77–106. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110214260.77>.
- Pajusalu, Renate, Virve Vihman, Birute Klaas & Karl Pajusalu. 2010a. Eestlaste ja venelaste suhtluskäitumine: sina, teie ja keegi veel. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 6. 207–224. <https://doi.org/10.5128/erya.6.13>.
- Pajusalu, Renate, Virve Vihman, Birute Klaas & Karl Pajusalu. 2010b. Forms of address across languages: Formal and informal second person pronoun usage among Estonia's linguistic communities. *Intercultural Pragmatics* 7(1). 75–101. <https://doi.org/10.1515/iprg.2010.004>.

- Pajusalu, Renate. 2014. Palved eesti, soome ja vene keeles: grammatika pragmaatika teenistuses. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 10. 241–257. <https://doi.org/10.5128/erya10.15>.
- Rathmayr, Renate. 2013. *Russkaja reč'i i rynek. Tradicii i innovacii v delovom i povsednevnom obščeenii*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Rozenvalde, Kerttu & Birute Klaas-Lang. 2022. Mis keelt kasutada? Keelepoliitika roll üliõpilaste ja akadeemiliste töötajate keelevalikute suunamisel. *Keel ja Kirjandus* 8-9. 835–854. <https://doi.org/10.54013/kk776a12>.
- Sezgin Emre & Shona D'Arcy. 2022. Editorial: Voice technology and conversational agents in health care delivery. *Frontiers in Public Health* 10. 887492. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.887492>.
- Soler, Josep & Kerttu Rozenvalde. 2021. The Englishization of higher education in Estonia and Latvia: Actors, positionings, and linguistic tensions. In Robert Wilkinson & René Gabriels (eds.), *The Englishization of Higher Education in Europe*, 57–75. Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789463727358>.
- Sperlich, Darcy, Jaiho Leem & Eui-Jeen Ahn. 2021. Explicit and implicit dimensions of sociopragmatic and pragmalinguistic competence. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 59(3). 369–394. <https://doi.org/10.1515/iral-2018-0319>.
- Šapić, Julija. 2021. On the Category of Politeness in Russian in Comparison with Serbian. *Russkii Jazyk Za Rubežom* 4. 48–53. <https://doi.org/10.37632/PI.2021.287.4.006>.
- Terkourafí, Marina & Anne Bezuidenhout (eds.). 2021. Special issue: (Im)politeness, humour, and the role of intentions: Essays presented to Michael Haugh: Guest editors' introduction. *Journal of Pragmatics* 179. 1–3. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.05.015>.
- Ton, Thoai Nu-Linh. 2019. A literature review of address studies from pragmatic and sociolinguistic perspectives. In Bettina Kluge & María Irene Moyna (eds.), *It's not all about you: New perspectives on address research* (Topics in Address Research 1), Amsterdam: John Benjamins, 23–46. <https://doi.org/10.1075/tar.1.01ton>.
- Van Parijs, Philippe. 2011. *Linguistic Justice in Europe and for the World*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199208876.001.0001>.
- Waller, Williard. 1932/2014. *The sociology of teaching*. Eastford, CT: Martino Fine Books. <https://doi.org/10.1037/11443-000>.

Abstract. Birute Klaas-Lang, Kadri Koreinik, Kerttu Rozenvalde: From school to university: What cultural differences in communication do Russian-dominant students notice at the University of Tartu. The University of Tartu, being multilingual and multicultural, is a meeting point for different ethnic and school cultures. Last year, one tenth of the students at the University of Tartu had graduated from a Russian-language elementary school and a bilingual high school in Estonia. In the paper, we investigate which social norms or sociopragmatics specific to the Estonian language community are

noticed by Russian-dominant students at the university. We analyse the choice of language of communication at the university and the factors influencing it, as well as the pragmatic aspects of the multilinguals' communication in Estonian (*tu* and *vous* pronouns and other forms of address, avoidance strategies). The empirical data comes from two datasets collected by the authors at the University of Tartu: observational data and interviews about students' language choices, and interviews about their linguistic and cultural adaptation at the university. We use qualitative deductive content analysis as a method. We found that Russian-dominant students perceive the university as an environment that requires formal language use and using forms of address in a manner that is unfamiliar to most interviewees.

Keywords: address forms, politeness, sociopragmatics, students, internationalising university, Russian, Estonian as L2